

Na marginesie poszukiwań *Qarjat as-Saqaliba*: wczesnośredniowieczna ceramika z emiratu Nekor

DR WOJCIECH FILIPOWIAK, MGR KAROLINA KOKORA

INSTYTUT ARCHEOLOGII I ETNOLOGII PAN

Qarjat as-Saqaliba to arabska nazwa oznaczająca „wieś Słowian”, którą wymienia w XI wieku hiszpańsko-arabski historyk Abu ‘Abd Allah al-Bakri (1913, s. 188). Znajdowała się ona w emiracie Nekor, w pobliżu stolicy o tej samej nazwie. W 2016 roku zawiązała się grupa badawcza¹, której członkowie zamierzają ją odkryć. W tym samym roku odbyła się wyprawa rekonosansowa, której celem było m.in. pozyskanie wiedzy na temat źródeł archeologicznych z obszaru emiratu (Maliński, Filipowiak 2016). Jednym z nich jest ceramika, która stanowi pierwszorzędne źródło do historii Nekor, jest również prawdopodobnie kluczem do odnalezienia *Qarjat as-Saqaliba*.

Rys. 1. Mapa północnego Maroka z zaznaczonymi najważniejszymi stanowiskami wymienionymi w tekście (<http://www.d-maps.com/>).

Emirat Nekor znajdował się w północnej Afryce, na obszarze gór Rif, w dzisiejszym Maroku (rys. 1). Królestwo zostało założone przez Saliha I ibn Mansura al-Himjari w VIII wieku. Władca ten był Himjarytą (lud z Półwyspu Arabskiego, z grupy Arabów Południowych), który na podbój zachodniego Maghrebu wyruszył najprawdopodobniej z obszarów dzisiejszej Tunezji. Udało mu się podporządkować miejscową ludność berberską (na temat Berberów, zob. Encyclopédie Berbère 1984–2015; Brett, Fentress 2002) i stworzyć emirat ze stolicą w miejscowości Tamsaman (Gozalbes Busto, s. 40). Jego syn, Idris I ibn Salih, założył miasto Nekor nad rzeką o tej samej nazwie, zaś następca, Sa’id ibn Idris, przeniósł tam stolicę.

SŁOWA KLUCZOWE

wczesne średniowiecze,
ceramika, Nekor,
nie wolnictwo, Słowianie

KEYWORDS

early medieval, pottery,
Nekor, slavery, Slavs

1. W skład grupy badawczej wchodzi etnolog: prof. dr hab. Ryszard Vorbrich, dr Piotr Maliński, mgr Katarzyna Meissner; archeolog: dr Wojciech Filipowiak, mgr Karolina Kokora oraz informatycy z firmy Pixel Legend.

dr Wojciech Filipowiak

Absolwent historii oraz archeologii na Uniwersytecie Szczecińskim. Zatrudniony w Instytucie Archeologii i Etnologii PAN, Pracowni Archeologicznej w Wolinie przy Ośrodku Archeologii Średniowiecza Krajów Nadbałtyckich. Prowadzi badania w Wolinie; w 2016 roku kierował wyprawą rekonosansową do Maroka w przedsięwzięciu „Qarjat as-Saqaliba”.
e-mail: w.filipowiak@iaepan.home.pl

mgr Karolina Kokora

Absolwentka historii oraz archeologii na Uniwersytecie Szczecińskim. Uczestniczka badań na wielu stanowiskach Pomorza Zachodniego. Doktorantka w Instytucie Archeologii i Etnologii PAN; przygotowuje rozprawę na temat wczesnośredniowiecznego szklarstwa w Wolinie. W 2016 roku uczestniczyła w wyprawie rekonosansowej do Maroka w przedsięwzięciu „Qarjat as-Saqaliba”.
e-mail: kokar2014@o2.pl

STRESZCZENIE

Emirat Nekor istniał w VIII–XI wieku n.e. w górach Rif, na obszarze dzisiejszego północnego Maroka. Na przełomie IX i X wieku na dworze władcy emiratu doszło do buntu jego przybocznej gwardii składającej się ze słowiańskich niewolników, którzy schronili się w *Qarjat as-Saqaliba*, czyli wsi Słowian. W 2016 roku powstała polska grupa badawcza, która obrała za cel odszukanie pozostałości tego miejsca. Jednym ze źródeł, które będą pomocne w tym zamierzeniu, jest ceramika. W artykule tym autorzy przedstawiają stan badań nad ceramiką z obszaru emiratu Nekor, wskazując na możliwe słowiańskie inspiracje w ornamentyce naczyń ręcznie lepionych. Głównym źródłem są zabytki pozyskane podczas badań stolicy Nekor, przedstawione zostały również wyniki badań z innych stanowisk z obszaru emiratu. Analiza ceramiki wyraźnie wskazuje, że miał on silne powiązania we wczesnym średniowieczu z Andaluzją. Problemem natomiast jest brak datowania metodami bezwzględными zestawów naczyń.

SUMMARY

On the margins of the search for *Qarjat as-Saqaliba*: early medieval pottery from the emirate of Nekor

The emirate of Nekor existed in the VIII–XI century A.D. in the Rif mountains, in the area of today's northern Morocco. At the turn of the ninth and tenth century at the court of the ruler of the emirate a rebellion broke, consisting his personal guard of Slavic slaves who took refuge in *Qarjat as-Saqaliba*, the village of Slavs. A Polish research group has been established in 2016, which has set the goal of finding the remains of that place. One of the sources that will be helpful in this intention is ceramics. This article presents the status of research on ceramics from the emirate Nekor, indicating a possible Slavic inspiration in ornamentation of handmade wares. The main collection of artifacts were obtained during excavation of the Nekor capital; the results of studies from other sites in the area of the emirate are presented. Analysis of ceramics clearly indicates that emirate had strong ties in the early Middle Ages Andalusia. The problem, however, is the lack of absolute dates for the pottery collections.

Emirat ten stanowi istotny rozdział dla historii Maroka, gdyż jest pierwszym państwem muzułmańskim na tym obszarze. Pojawienie się stolicy o tej samej nazwie wyznacza również początek urbanizacji na południowym wybrzeżu Morza Albozańskie. Historia emiratu pełna jest burzliwych wydarzeń, dynastycznych intryg, ucieczek władców do arabskiej Hiszpanii, z którą byli silnie związani. *Qarjat as-Saqaliba* jest wspomniane przy okazji buntu gwardii władcy Nekor, która składała się ze słowiańskich niewolników. Miało to miejsce najpewniej na przełomie IX i X wieku (Rozmus 1999). Buntowników wyparto ze stolicy, wycofali się do „wsi Słowian” i tam zostali spacyfikowani. W drugiej połowie XI wieku Almorawidzi niszczą stolicę, kładąc kres barwnej historii emiratu Nekor (na temat historii emiratu zob. Gozalbes Busto 1989; Siraj 1995; Tahiri 2013; Cressier 2014).

Wczesnośredniowieczna ceramika z emiratu Nekor

Wszystkie powyższe informacje znamy dzięki badaniom historycznym. Aby lepiej poznać historię emiratu Nekor, należy odwołać się do wyników badań etnologicznych i archeologicznych. W przypadku badań archeologicznych najczęściej odkrywaniem zabytkiem jest ceramika, która tym samym staje się pierwszorzędnym źródłem do badań emiratu Nekor. Dzięki kwerendzie bibliotecznej i muzealnej wykonanej w trakcie wyprawy rekonesansowej, jak również dzięki wstępnemu rozpoznaniu terenowemu na obszarze stolicy Nekor (rys. 2), możliwe jest zaprezentowanie pierwszy raz w języku polskim stanu badań nad ceramiką z obszaru emiratu.

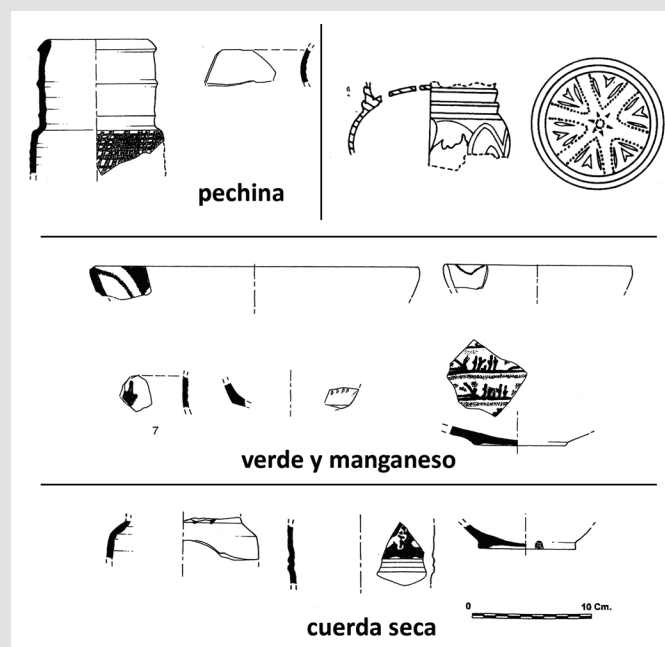
Głównym źródłem informacji na temat ceramiki emiratu Nekor są kolekcje zabytków pozyskane podczas badań stolicy emiratu. Fragmenty naczyń wspomniane są już w najstarszych opracowaniach dotyczących poszukiwań średniowiecznego miasta (Perez 1942a; 1942b; 1952; Bardón Mórán 1949; Mekinas 1959; na temat Bardóna Mórana zob. Gozalbes Cravioto 2009). Profesjonalne podejście do badań nad ceramiką zastosował jednak dopiero Patrice Cressier, wykonując badania powierzchniowe w dolinie Nekor w latach 1979–1980 (Cressier 1981)². W tym samym czasie Charles Redman wykonał 16 wykopów sondażowych na wzgórzu stolicy Nekor (Redman 1983–84, s. 339–343). Jedynie w dwóch z nich udało mu się odkryć pozostałości średniowieczne, w tym ceramikę. Redman podzielił pozostałości naczyń według grup technologicznych: wytwarzane na kole garncarskim oraz lepienie ręczne. Osobno omówił nieliczne fragmenty ceramiki szklwionej, importowanej (rys. 3).

Wśród naczyń wytwarzanych na kole i nieszkliwionych Redman wyróżnił garnki (*marmitas*³) oraz charakterystyczne misy do gotowania (*cazuelas*, rys. 4). Garnki występowały w różnych wielkościach oraz trzech głównych formach: z wąską szyjką i relatywnie szerokim wylewem (te służyły przypuszczalnie do gotowania), z zagiętą szyjką i pogrubionym wylewem oraz z cylindryczną szyjką i prostym, pogrubionym wylewem. Podobnie zbiór mis został podzielony na trzy typy: szerokich, płtykich i prostych; półkolistych oraz z brzuścem ostro przechodzącym w dno. Naczynia wykonywane na kole tworzą, wg Redmana, zbiór homogeniczny, mają przeważnie barwę różowopomarańczową z wapienną domieszką, powierzchnię niezdobioną lub wygładzoną z polewą o tej samej barwie, wyjątkowo z polewą o barwie białej. Z naczyń ręcznie lepionych (rys. 5) głównie występowały

Rys. 2. Widok od zachodu na dolinę Nekor i wzgórze pod którym kryją się pozostałości stolicy (fot. K. Kokora).

garnki bez szyjki, o okrągłym brzuścu, z ornamentem punktowym lub żłobionym. Naczynia te mają podobną barwę do naczyń wykonywanych na kole, jako domieszkę schudzającą często wykorzystywano gnejs zamiast wapienia. Ceramika lepiąca ręcznie stanowiła 35–40% zbioru. Z nielicznych naczyń szklwionych można wskazać bardzo delikatne i bogato zdobione kadzielnicę oraz dzban z trzema nóżkami i okrągłym dnem, który prawdopodobnie należał do zastawy stołowej (Redman 1983–84, s. 341–343).

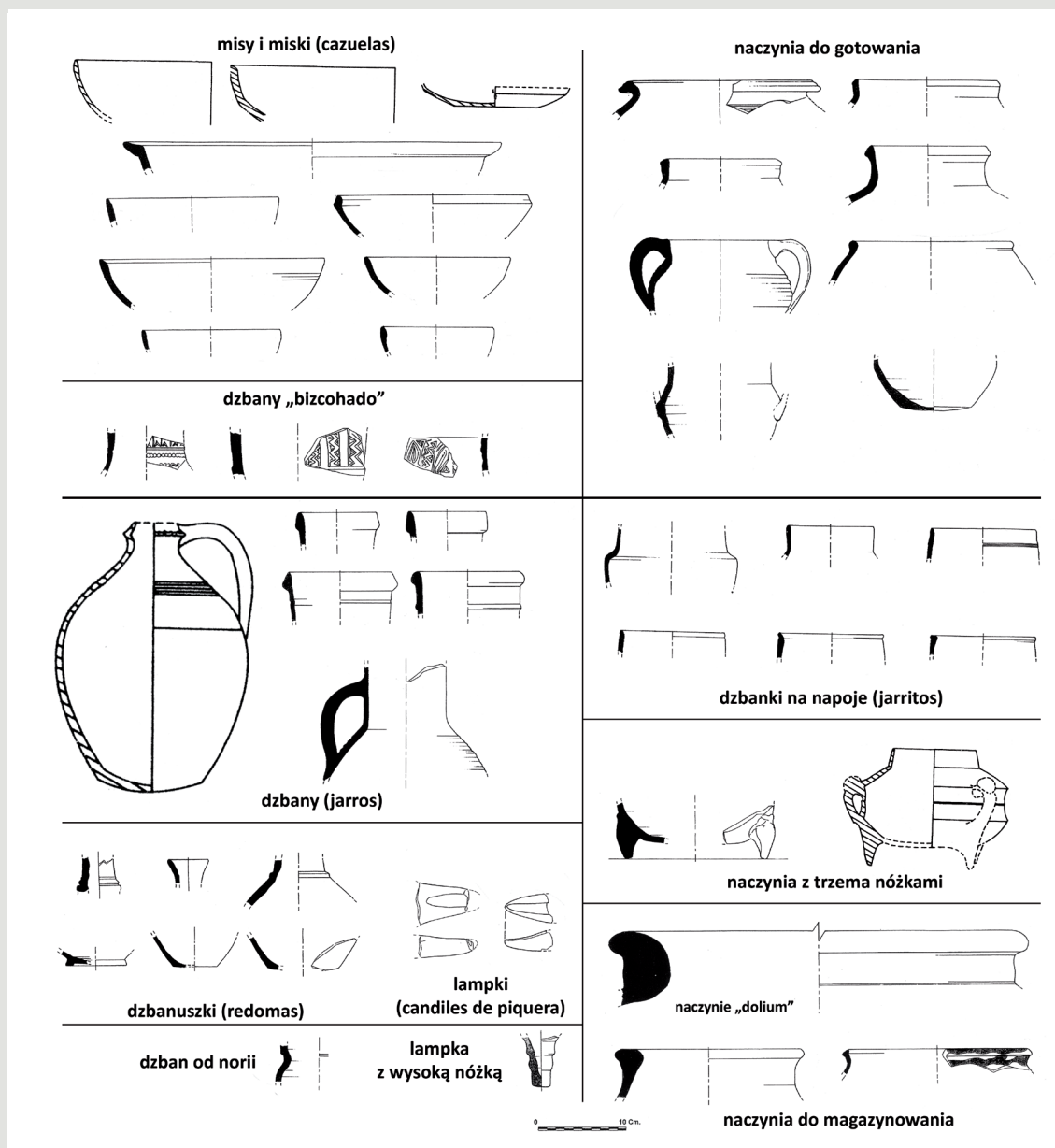
Rys. 3. Naczynia szklwione odkryte w stolicy Nekor (za: Redman 1983–84, rys. 29; Almansa i in. 2003, rys. 3).

Pozyskany zbiór naczyń posłużył do wstępnych porównań z kolekcjami z innych ośrodków na obszarze Maroka, szczególnie z al-Basra, ważnym ośrodkiem władzy dynastii Idrysydów w VIII–X wieku. W tej ostatniej odkryto większą liczbę ceramiki wysokiej jakości oraz dużo mniej ceramiki ręcznie lepiącej. Redman wyciągnął na tej podstawie wnioski o silnych powiązaniach stolicy Nekor z rolniczym zapleczem, z czym nie zgodziła się Nancy Benco (Ación Almansa, Cressier, Erbat, Picon 1999, s. 48). Na podstawie prostych obliczeń statystycznych Redman uznał też, że zarówno różnorodność używanych do wytwarzania ceramiki materiałów, jak również mała różnorodność

2. Chcielibyśmy w tym miejscu podziękować prof. Cressierowi za miłe spotkanie w Aix-en-Provence, za wskazówki oraz otrzymaną literaturę. Wspomniany maszynopis pracy magisterskiej prof. Cressiera jest, niestety, trudny do zlokalizowania.

3. Terminologia dotycząca form naczyń z Maghrebu wywodzi się z języka hiszpańskiego i jest podawana w większości opracowań dotyczących ceramiki średniowiecznej z tego obszaru. Stąd i my w tym miejscu podamy w nawiasach te terminy obok naszych propozycji polskich odpowiedników.

4. Odpowiedzialnymi za projekt byli Patrice Cressier oraz Elarbi Erbat (Cressier, Erbat, Ación Almansa, El Boudjay, Villaescusa, Siraj 2001, s. 108). Chcielibyśmy w tym miejscu serdecznie podziękować prof. Elarbi Erbat za miłe przyjęcie w Rabacie, za otrzymaną literaturę oraz możliwość zapoznania się z materiałem zabytkowym z Nekor przechowywanym w magazynie INSAP-u.

Rys. 4. Naczynia wykonane na kole, nieszkliwione, odkryte w stolicy Nekor (za: Redman 1983–84, rys. 29; Almansa i in. 2003, rys. 4–10).

form świadczy o ograniczonych kontaktach i zasobach „izolowanego królestwa” Nekor (Redman 1983–1984, s. 347–348).

W 1996 roku w ramach międzynarodowego projektu „La Naissance de la ville islamique au Maroc, Nakur – Agmat – Tamdult” przeprowadzono dalsze badania wykopaliskowe w stolicy Nekor⁴. W ich wyniku pozyskano zbiór fragmentów ceramiki, który do dziś jest podstawowym źródłem do badań tej gałęzi rzemiosła emiratu. I tutaj autorzy badań podzielili zbiór według techniki wykonania na ceramikę szkliwioną, wykonaną na kole i nieszkliwioną oraz lepioną ręcznie.

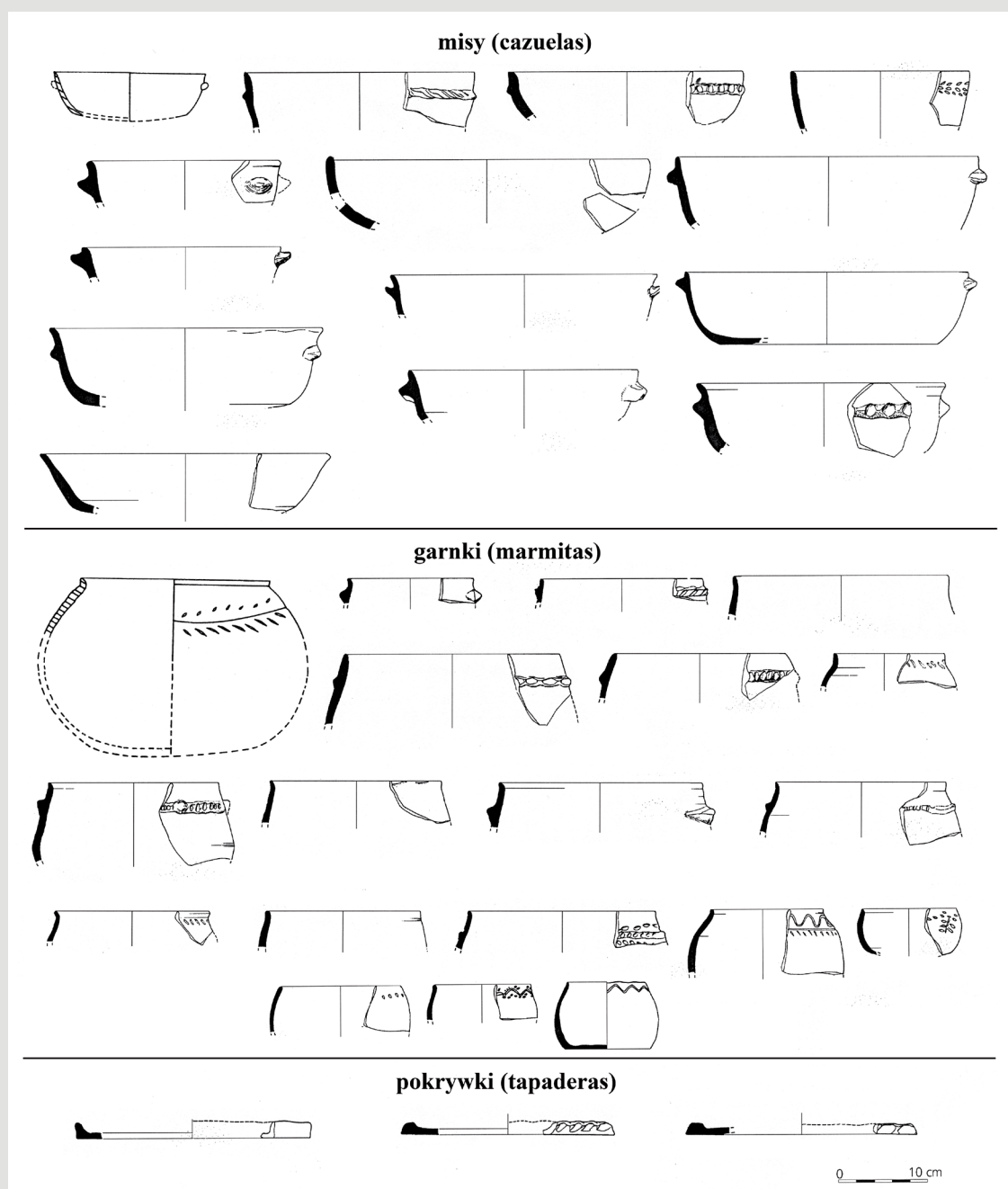
Wśród zbioru ceramiki szkliwionej (rys. 3, stanowiącej ok. 9% zbioru) wyróżniono naczynia ze szkliwem miodowym (*melado*), szkliwem zielonym i brązowym (*verde y manganeso*) oraz szkliwione metodą *cuerva seca*. Z naczyń ze szkliwem *melado* o barwie czekoladowej lub brązowej odkryto dwa fragmenty, w tym naczynie typu *Pechina* (Acién Almansa i in. 1999, s. 49; 2003, s. 623–624). Naczynia tego typu występują na obszarze al-Andalus w X wieku (zob. Cano Montoro 2007, Salinas 2013, s. 68–69).

Naczynia ze szkliwem zielonym i brązowym (*verde y manganeso*)

są najliczniejsze – to głównie dzbanuszkki (*redomas*), misy (*ataifores*) oraz miski (*jofainas*), mające odpowiedniki w al-Andalus (w Madinat al-Zahra). Z kolei niewielkie dzbanki (*jarritos*) spotykane są na obszarze dzisiejszej Tunezji (Bulla Regia, Raqqada). Jedna z mis miała epigraficzny ornament „*al-mulk*” (Acién Almansa i in. 2003, s. 624), co oznacza siłę. Jest to częsty motyw na misach pochodzących z al-Andalus z okresu Umajjadów.

Ceramika *cuerva seca* charakteryzuje się liniami wykonanymi z gęstej substancji, która miała oddzielać plamy kolorowego szkliwa, aby zapobiec się ich mieszanemu. Jest to ceramika z al-Andalus z X wieku, choć występuje również w późnym średniowieczu zarówno na obszarze Maroka (zob. Fili, Déléry, Messier 2016), jak i na półwyspie Iberyjskim (zob. Puertas Tricas 1989). W tej technice wykonano trzy fragmenty naczyń odkryte w stolicy Nekor: dwóch dzbanków i dzbanuszkka (Acién Almansa i in. 2003, s. 624–625).

Naczynia wykonane na kole, nieszkliwione są najczęściej występującym typem ceramiki w stolicy Nekor, stanowią ok. 60% zbioru (rys. 4). Misy i miski (*ataifores*, *jofainas*) mają różne wielkości, od 13–40 cm średnicy, często z polerowaną lub żłobioną powierzchnią. Dzbany

Rys. 6. Naczynia ręcznie lepione odkryte w stolicy Nekor (za: Redman 1983–84, rys. 29; Almansa i in., lám IV-VII).

(redomas) mają różne dna: wypukłe lub z pierścieniową stopą. W wyjątkowych sytuacjach osiągają duże rozmiary. Występują też niewielkie zamknięte wazy na trzech nóżkach, które pochodzić mogą z obszarów dzisiejszej Tunezji (Acién Almansa i in. 2003, s. 623–625).

Liczenie występują niewielkie dzbanki (*jarritos*, *jarritas*) zdobione żłobionymi liniami, analogiczne znaleziska są znane z al-Andalus z X wieku. Do tego dodać trzeba duże amfory na ciecz, prawdopodobnie do transportu wody (*cantaros*). Trzy fragmenty mają ornament geometryczny. Zabytki te mogą być datowane na XII wiek, jednakże są znane też przykłady z V–VII wieku z obszarów Kartaginy oraz z okresu wczesnośredniowiecznego z Ammanu w Jordanii. Do zbioru tego dodać trzeba jeszcze naczynia do przechowywania — niewielkie dzbanki (*orzas*) oraz większe dzbanki (typu *dolium*), o średnicach od 22 do 52 cm. Wśród nich znajduje się jedyny fragment ceramiki malowanej. Wśród garnków do gotowania występują naczynia z prostą szyjką i często z dwoma uchami, których bezpośrednie analogie pojawiają

się w Madinat al-Zahra (Acién Almansa i in. 2003, s. 626–629).

Podczas badań odkryto także fragmenty ekskluzywnych lampek oliwnych (*candiles de piquera*), z których zachowały się jedynie dzióbki. Jeden z zabytków przypomina fragment lampy „stożkowej” (fr. *lampe trococonique*), której szklane odpowiedniki często używane są w meczetach. Szczególnym zabytkiem jest też fragment dzbanka używanego w norii, czyli urządzeniu nawadniającym przypominającym młyn wodny, którego funkcją jest pobieranie wody z rzeki i wnoszenie jej do akweduktu. Fragmenty tych dzbanów zostały odkryte podczas badań powierzchniowych na licznych stanowiskach nadmorskich w górach Rif (Acién Almansa i in. 2003, s. 629).

Ceramikę wykonaną na kole, szklwioną i nieszkliwioną, poddano badaniom składu chemicznego. W ich wyniku ustalono, że ceramika szklwiona stanowi import, natomiast nieszkliwiona była wykonywana na miejscu (Acién Almansa i in. 2003, s. 623–624).

Ostatnią kategorią ceramiki ze stolicy Nekor są fragmenty naczyń

lepionych ręcznie (rys. 5), które stanowią ok. 30% zbioru. Ten rodzaj ceramiki z terenów Maroka nie był do lat 80. XX wieku przedmiotem zainteresowań naukowców, zabytki te nie były dokumentowane, a wynikało to między innymi z przekonania, że ich formy nie zmieniają się poprzez wieki. Wśród naczyń ręcznie lepionych wyróżniane są misy (*cazuelas*), garnki (*marmitas*) oraz pokrywki (*tapaderas*).

Misy występowały głównie w młodszych warstwach sondażu archeologicznego, charakteryzują się kolorem szarawym, brązowym lub czerwono-brązowym. Czasem występuje duży kontrast barw pomiędzy wewnętrzną, ciemnoszarą i zewnętrzną powierzchnią. Mają grube ścianki, niekiedy jako uchwyty służą listwy plastyczne lub guzy sutkowate. Średnice wahają się od 20–36 cm. Są ornamentowane motywem wykonanym za pomocą palca lub motywem w formie liści.

Garnki, występujące w starszych warstwach, mają mniej różnorodne kolory, głównie czerwone, brązowe, jasnobrązowe lub szare. Ich średnica waha się od 9 do 23 cm. Mają okrągłe brzośce i wylewy wychylone na zewnątrz. Podobnie jak misy, niektóre są zaopatrzone w listwy plastyczne zdobione motywem palcowatym, zaś powierzchnie zdobione są liniami falistymi oraz w formie liści. Garnki mają znacznie bardziej różnorodną ornamentykę od mis.

W przypadku pokryw odkryto jedynie ich krawędzie, zdobione motywem palcowatym, stąd nie wiadomo, czy były zaopatrzone w uchwyt. Ich średnice wahają się od 24 do 26 cm, mają czerwono-szare lub brązowe zabarwienie (Acién Almansa i in. 1999, s. 50–51).

Autorzy badań porównali zbiór ceramiki ręcznie lepionej do zabytków pozyskanych na innych stanowiskach marokańskich, takich jak Ain Tairet, gdzie odkryto gruby garnek z kulistą formą i ornamentem palcowatym, niestety niedatowany; Tigisas, gdzie odkryto misy (*cazuela*) z guzami sutkowatymi, datowane jednak na XIII–XIV wiek, Badis, gdzie ceramika ręcznie lepiona stanowiła 46% zbioru oraz występowały misy andaluzyjskie (*ataifores*) i dzban używany w norii; al-Basra, gdzie wystąpiły garnki (*marmitas*) i misy (*cazuelas*) oraz Ceuta, gdzie odkryto duży zbiór ręcznie lepionej ceramiki (Ácién Almansa 1999, s. 52). Z tych stanowisk jedynie zabytki z al-Basry oraz Ceuty można datować na ten sam okres co zabytki z Nekor i stąd stanowią one najlepszą analogię. Późniejsze badania powierzchniowe⁵ stolicy emiratu potwierdziły powyższe ustalenia dotyczące form naczyń występujących na stanowisku (De Rosa 2007–2008, s. 69).

Powyżej opisana ceramika średniowieczna stanowi podstawowe źródło do badań nad garncarstwem emiratu Nekor. Fragmenty naczyń korespondujące z tym zbiorem odkryto na wielu innych stanowiskach na obszarze dawnego emiratu, głównie podczas badań powierzchniowych (Cressier 1981, El Boudjay 1996; Vismara 2011; Coletti 2011). Jest to wspomniane już Badis, które było jednym z portów Nekor, jednakże jego rozkwit zaczął się po upadku emiratu (Redman 1983–84, s. 332–339). Podobnie potoczyły się dzieje al-Mzamy, która również była portem emiratu i przetrwała jego upadek, utrzymując znaczącą pozycję aż do XIV wieku. Niestety, stanowisko to zostało bardzo zniszczone w wyniku niekontrolowanej urbanizacji, znane są stamtąd jednak fragmenty naczyń z zielonym szkliwem, w tym lampek oliwnych, dzbanuszków z miodowym szkliwem (*jarrita*), toczonych na kole bez szkliva i ręcznie lepionych, gładzonych (Coon 1931, tab. 4; De Rosa 2007–2008, s. 68). Jednym z najdalej wysuniętych na zachód portów emiratu było Yallis u wylotu doliny Beni Boufrah. W trakcie badań powierzchniowych odkryto w całej dolinie fragmenty ceramiki szklawionej, toczonej nieszkliwionej oraz wykonywanej ręcznie (El Boudjay 1996, s. 322–339). Dzięki ostatnim badaniom powierzchniowym udało się odkryć nowe, nieznane ze źródeł pisanych stanowiska średniowieczne, szczególnie

w samej dolinie Nekor w pobliżu stolicy. Datowanie stanowisk archeologicznych na podstawie tych zbiorów jest jednak kłopotliwe (Vismara 2011; Coletti 2011).

Słowiański ślad?

W projekcie „*Qarjat as-Saqaliba*” za cel obraliśmy odkrycie IX-wiecznej wsi Słowian, niewolników i gwardzistów, która została opisana przez al-Bakriego. W tym celu przyjęliśmy pewne założenia, które będziemy weryfikować w trakcie badań etnoarcheologicznych. Przyjęliśmy, że obecność grupy Słowian w emiracie Nekor pozostawiła odbicie w kulturze materialnej z tego okresu. Może to być rodzaj pochówku (gdzie rozstrzygające będą badania genetyczne i izotopu strontu), sposób budowania domów, czy właśnie sposobu wykonywania i ornamentowania ceramiki. Ta ostatnia, ze względu na powszechne występowanie na stanowiskach archeologicznych, jest szczególnie interesująca. Podejrzewamy, że ewentualne ślady mogą odbić się w formie naczyń i niektórych wątkach zdobniczych, nie poszukujemy natomiast bezpośrednich importów z obszarów słowiańskich, szczególnie, że niewolnicy Słowiańscy występujący w źródłach pisanych wydają się być grupą dalece zasymilowaną z miejscowymi społecznościami. Liczymy więc na nie do końca świadome pozostałości gustu, wywiedzione z lat młodości z terenów ojczystych.

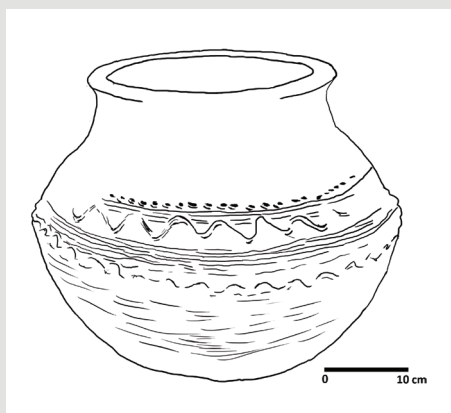
Wstępne oględziny zabytków podczas wyprawy rekonesansowej oraz tych opublikowanych nie przyniosły jak dotąd definitywnej odpowiedzi. Są jednak pewne poszlaki, warte bliższego zbadania. Chcielibyśmy zwrócić tu uwagę szczególnie na ceramikę ręcznie lepioną na obszarze emiratu, której ornament w postaci linii falistych bardzo przypomina powszechnie występujące zdobienia na ceramice wczesnośredniowiecznej z obszarów Słowiańskich. W *Musée de la Poterie du Rif et Pré-Rif* w Meknes, gdzie znajduje się jedna z najlepszych kolekcji naczyń z różnych okresów i całego obszaru północnego Maroka, zauważyliśmy jedno naczynie zdecydowanie odróżniające się zarówno formą, jak i barwą od reszty zbiorów muzealnych (rys. 6). Jest to naczynie o barwie szarej, ornamentowane dookołymi liniami prostymi i falistymi. Zabytek ten nie miał określonej chronologii, zaś miejsce pochodzenia wskazano ogólnie jako z gór Rif.

Ciekawe jest też dwustożkowe naczynie odkryte przez Charlesa Redmana w stolicy Nekor, które znamy jedynie z niezbyt szczegółowego zdjęcia (Redman 1983–1984, s. 340, rys. 28). Naczynie to zostało odnalezione w wyciętym w skale macierzystej okrągłym dole (o średnicy ok. 1 m), którego wypełnisko stanowiło warstwy szarego i czerwonego popiołu. W dole tym znajdowały się fragmenty naczyń, w tym cztery niemal kompletne (dwustożkowe, dzban i trzy małe naczynia), oraz fragmenty kości, w tym części ludzkiej czaszki. Już Charles Redman zwrócił uwagę, że jest to pozostałość ciepłego pochówku pogańskiego, nieislamskiego. Według odkrywców oznacza to, że część ludności zamieszkującej ten najwcześniej zislamizowany region Maroka zachowała pogański obrządek pogrzebowy. Być może jednak można doszukiwać się w tym obrządku śladów niewolników słowiańskich, na co wskazywać by mogło, oprócz samego ciepłego pochówku także forma naczyń dwustożkowego, tak podobna do tych odkrywanych na obszarach słowiańskich? Warto dodać, że podczas wizyty u Ahmeda Tahiri i Fatimy Zahry Aitoutouhen Tamsamani doszło do ciekawego zdarzenia. Oboje państwo są uznanymi znawcami historii Rifu i szczególnie emiratu Nekor, co więcej są autochtonami. Po zapoznaniu się z publikacją dotyczącą wykopalisk w Wolinie (Filipowiak, Gundlach 1992), badacze zwrócili uwagę na silne podobieństwo ceramiki wczesnośredniowiecznej odkrytej podczas tych badań do naczyń odkrywanych w Rifie.

Podsumowanie

Zbiór wczesnośredniowiecznej ceramiki z emiratu Nekor, szczególnie ten pozyskany podczas badań stolicy, wykazuje silne

5. W latach 2000–2005 działała na obszarze gór Rif marokańsko-włoska misja archeologiczna pod przewodnictwem Cinzy Vismary (Università di Cassino, Włochy), Ahmeda Siraja (Université de Mohammedia, Maroko) oraz Aomara Akerraza (INSAP, Maroko), zob. Vismara 2003, 2011; De Rosa 2007–2008; Coletti 2011.

Rys. 7. Naczynie ze zbiorów Musée de la Poterie du Rif et Pré-Rif w Meknes. Wymiary przybliżone ze względu na szkic z natury (rys. W. Filipowiak).

związki tego młodego państwa z emiratem (a następnie kalifatem) Kordoby. Odnalezione fragmenty naczyń importowanych pochodzące z obszarów Ifriqiji (dzisiejsza Tunezja) zdają się potwierdzać, że przez emirat Nekor przebiegały szlaki handlowe pomiędzy środkowym Maghrebem a al-Andalus (Acién Almansa i in. 1999, 2003, s. 631). Nie było to więc „izolowane królestwo” na obszarze Maroka (Redman 1983–1984, s. 348), choć z pewnością nie cieszyło się tam dogodnym położeniem jak al-Basra Idrysydów (por. Benco 1987) lub Sijilmassa dynastii Banu Midrar (por. Messier, Miller 2015), które korzystały m.in. na niezwykle opłacalnym handlu złotem z Afryką Zachodnią, szczególnie Imperium Ghany (Boone, Emlen Myers, Redman 1990, s. 633–636).

Na podstawie tego krótkiego przeglądu stanu badań nad ceramiką emiratu Nekor można wyciągnąć kilka wniosków ogólnych. Przede wszystkim ustalenia chronologiczne dla zbiorów ceramiki, nawet pozyskanych w drodze badań wykopaliskowych, są ciągle niepewne i opierają się na określeniu typologicznym, szczególnie ceramiki importowanej oraz na bardzo kontrowersyjnej metodzie porównania ze źródłami pisany. W większości opracowań brakuje podania dokładnej liczby odkrytych zabytków z podziałem na typy, co utrudnia weryfikację badań statystycznych, z rzadka też podawane są informacje dotyczące szczegółowego kontekstu, szczególnie stratygraficznego. Pierwszorzędnym postulatem badawczym jest więc uzyskanie dat metodami bezwzględny (np. C14). Oczywiście, to uzyskać można przede wszystkim podczas badania dawnej stolicy Nekor, gdzie jest największa szansa na duże pozostałości osadnictwa i pozyskanie dużych zbiorów naczyń oraz zadokumentowanie sekwencji stratygraficznych. Dopiero uzyskanie takiego „rdzenia” umożliwiłoby dokładne prace analityczne z materiałem z innych, równoczesnych stanowisk. Precyzyjniejsze datowanie typów naczyń pozwoliłoby z kolei na dokładniejsze rozwarstwienie chronologiczne innych stanowisk archeologicznych znajdujących się na obszarze dawnego emiratu, a to otworzyłoby pole do wielostronnych analiz archeologicznych (np. osadniczych, handlowych itd.).

W przypadku ceramiki lepiej ręcznie i na kole warto byłoby zastosować tutaj metody wypracowane przez polską szkołę archeologiczną dla ceramiki słowiańskiej (Buko 1990), szczególnie w zakresie tworzenia typologii (Minta-Tworzowska 2012), która tak doskonale zdaje egzamin w opracowywaniu kolekcji naczyń z Pomorza (Łosiński, Rogosz 1986), jak również w zakresie wykorzystania ceramiki jako źródła przemian społeczno-kulturowych we wczesnych ośrodkach miejskich (Rębkowski 2001, s. 159–189). Jednocześnie duża liczba naczyń szklawionych otwiera szerokie pole do badań chemicznych szklawa, które mogą pozwolić na precyzyjne określenie miejsc produkcji.

Warto więc podjąć dalsze badania nad stolicą Nekor, a wypracowane polskie metody badań stanowisk miejskich mogą pozwolić uzyskać nowe informacje do historii początków Islamu i urbanizacji w Maghrebie. Niejako ubocznym efektem tych badań będzie ułatwienie poszukiwań zaginionej wsi Słowian – *Qarjat as-Saqaliba*.

LITERATURA

- [1] Abu 'Abd Allah al-Bakri (1913), *Description de l'Afrique Septentrionale par El-Bekri, traduite par Mac Guckin de Slane*, édition revue et corrigée, Alger.
- [2] Acién Almansa M., Cressier P., Erbati L., Picon M. (1999), *La cerámica a mano de Nakūr (ss. IX-X) producción beréber medieval*, „Arqueología y territorio medieval” 6, La cerámica andalusí. Veinte años de investigación, Actas del coloquio, Jaén, 15–17 X 1997, s. 45–69.
- [3] Acién Almansa M., Cressier P., Erbati L., Picon M. (2003), *Les céramiques tournées de Nakūr (IXe-Xe siècle)*, [w:] C. Bakirtzis (red.), VII Congrès International sur la Céramique Médiévale en Méditerranée Thessaloniki, 11–16 Octobre 1999, Athènes, s. 621–632.
- [4] Benco N. L. (1987), *The early medieval pottery industry at al-Basra, Morocco*, Oxford.
- [5] Boone J. L., Emlen Myers J., Redman C. L. (1990), *Archeological and Historical Approaches to Complex Societies: The Islamic States of Medieval Morocco*, „American Anthropologist, New Series” 92 (3), s. 630–646.
- [6] Brett M., Fentress E. (2002), *The Berbers*, Oxford–Cambridge.
- [7] Buko A. (1990), *Ceramika wczesnopolska. Wprowadzenie do badań*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź.
- [8] Cano Montoro E. (2007), *Formas cerámicas representativas de la ocupación de cuevas naturales, durante la Edad Media andalusí, en el entorno de Madinat Baguh (Priego de Córdoba)*, „Antiquitas” 18–19, s. 141–168.
- [9] Coletti C. M. (2011), *I problemi dello studio delle ceramiche da ricerche di superficie: il programma italo-marocchino di ricerche archeologiche nel Rif*, [w:] P. Cressier, E. Fentress (red.), *La céramique maghrébine du haut Moyen Âge (VIII-Xe siècle) : État des recherches, problèmes et perspectives*, Roma, s. 87–109.
- [10] Coon C. S. (1931), *Tribes of the Rif*, Cambridge.
- [11] Cressier P. (1981), *Prospection archéologique dans le Rif (zone de l'ancien royaume de Nakūr)*, *Premiers résultats*, Thèse de 3ème cycle d'Histoire de l'Art et Archéologie, Université de Paris IV-Sorbonne, niepubl.
- [12] Cressier P., Erbati L., Acién Almansa M., El Boudjay A., González Villaescusa R., Siraj A. (2001), *La naissance de la ville islamique au Maroc (Nakūr, Aghmāt, Tāmdūt): Résultats préliminaires de l'approche archéologique du site de Nakūr (capitale d'un émirat du Haut Moyen Âge)*, [w:] brak redaktora, Actes des 1ères Journées Nationales d'Archéologie et du Patrimoine. Volume 3 : Islam, Rabat, s. 108–129.
- [13] Cressier P. (w druku), *Nakūr : un émirat rifain pro-omeyyade contemporain des Aghlabides*, [w:] *The Aghlabids & Their Neighbors: An Interdisciplinary Workshop on Art & Material Culture in Ninth-Century North Africa*, May 23–24, 2014, London.
- [14] De Rosa G. (2007/2008), *Implementazione di una applicazione GIS per l'analisi storica della regione del Rif (Marocco)*, <https://www.openstarts.units.it/dspace/bitstream/10077/3138/1/DE%20ROSA.pdf>, (dostęp 20.02.2017).
- [15] El Boudjay A. (1996), *Prospection d'archéologie médiévale dans la vallée de Beni Boufrah (Rif central, Maroc)*, *Premiers résultats*, „Mélanges de la Casa de Velázquez” 32 (1), s. 319–334.
- [16] *Encyclopédie Berbère* (1984-2015), 1–39, Aix-en-Provence.
- [17] Fili A., Détery C., Messier R. (2016), *Les céramiques à décor de cuerda seca découvertes au hammām d'Aghmāt*, „Bulletin d'Archeologie Marocaine” 23, s. 283–297.
- [18] Filipowiak Wt., Gundlach H. (1992), *Wolin – Vineta. Die tatsächliche Legende vom Untergang und Aufstieg der Stadt*, Rostock.
- [19] Maliński P., Filipowiak W. (2016), *Qarjat as-Saqaliba*. W poszukiwaniu zaginionej osady Słowian w Maroku, „Przegląd Uniwersytecki. Pismo Uniwersytetu Szczecińskiego” 10–12 (287–289), s. 80–81.
- [20] Gozalbes Busto G. (1989), *Estudios sobre Marruecos en la Edad Media*, Granada.
- [21] Gozalbes Cravioto E. (2009), *El padre César Morán Bardón. La arqueología y la etnografía, de Salamanca a Marruecos*, „Salamanca. Revista de Estudios” 57, s. 51–63.
- [22] Mekinasi A. (1959), *Reconocimientos arqueológicos en Rif*, „Tamuda” 7, s. 156–158.
- [23] Messier R. A., Miller J. A. (2015), *The Last Civilized Place: Sijilmassa and its Saharan Destiny*, Austin.
- [24] Minta-Tworzowska D. (2012), *Klasyfikacja i typologia w archeologii*, [w:] S. Tabaczyński, A. Marciniak, D. Cyngot, A. Zalewska (red.), *Przeszość społeczna. Próba konceptualizacji*, Poznań, s. 409–428.
- [25] Morán Bardón C. (1949), *Antiguas pobaciones del Rif*, „Archivos del Instituto de Estudios Africanos” 10, s. 35–56.
- [26] Łosiński W., Rogosz R. (1986), *Metody synchronizacji warstw kulturowych wczesnośredniowiecznych obiektów wielowarstwowych na podstawie analizy ceramiki ze Szczecina*, [w:] J. Gromnicki (red.), *Problemy chronologii ceramiki wczesnośredniowiecznej na Pomorzu Zachodnim*, Warszawa, s. 9–50.
- [27] Pérez A. S. (1942a), *El misterioso Rif occidental*, „África” 8, s. 19–20.
- [28] Pérez A. S. (1942b), *El reino rifeño de Nekor*, „África” 11, s. 26–30.
- [29] Puertas Tricas R. (1989), *La Cerámica Islámica de cuerda seca en La Alcazaba de Málaga*, Málaga.
- [30] Redman C. L. (1983–1984), *Survey and test excavation of six medieval Islamic sites in northern Morocco*, „Bulletin d'Archéologie Marocaine” 15, s. 313–349.
- [31] Rozmus D. (1999), *Qarjat as-Saqaliba*, „Slavia Antiqua” 39, s. 43–49.
- [32] Salinas E. (2013), *Cerámica vidriada de época emiral en Córdoba*, „Arqueología y Territorio Medieval” 20, s. 67–96.
- [33] Siraj A. (1995), *L'image de la Tingitane. L'historiographie arabe médiévale et l'Antiquité nord-africaine*, Rome.
- [34] Tahiri A. (2013), *El Rif y la desaparecida ciudad de Nakur. Desde los albores de la historia hasta las luces del Islam*, Sevilla.
- [35] Vismara C. (red., 2003), *Ricerche archeologiche italo-marocchine nel Rif 2000 – 2003*, Roma.
- [36] Vismara C. (2011), *Rischio archeologico, conoscenza del territorio e turismo sostenibile: la missione italo-marocchina nel Rif e la Rocade méditerranéenne*, [w:] D. Bernal-Casaola (red.), *Arqueología y turismo en el Círculo del Estrecho: estrategias para la Puesta en Valor de los recursos patrimoniales del Norte de Marruecos : actas del III Seminario Hispano-Marroquí (Algeciras, abril de 2011)*, Cádiz, s. 589–603.